

Hermán M. János*
Zwolle

Magyar protestáns menekültek pásztorolása a nyugat-európai államokban 1944-től 1956-ig¹

A nagy menekülés Erdélyben, illetve Magyarországon 1944 nyarán kezdődött el, és az emberi próbatétel öt kemény évét jelentette. A háború alatt Nyugatra kerülő, illetve különböző katonai és polgári hatósági parancsokra kitelepedő magyar reformátusok lelkigondozásáról a budapesti konvent és Ravasz László püspök gondoskodott.²

Vitéz Nagy Sándor az menekültügyi szolgálatának kezdetéről ezt írja a Ráday Levéltárban található 1948/ 3501. számú levelében:

„A református egyetemes konvent elnöksége látta a menekülési folyamat és az erőltetett kiűritési rendelkezések következményeit, gondoskodni kívánt a kitelepülő polgári elem lelkigondozásáról. Evégből 1944. december 15-én kiküldötte Nagy Sándor konventi titkárt Magyarország nyugati határszélére, Szombathelyre, hogy végezze a lakóhelyeikről elmenekült mintegy 300 református lelkipásztor összefogásával a menekültek lelkigondozását, ha pedig az ország orosz megszállás alá kerül, úgy az országhatáron túljutottak között folytassa ezt a szervező és lelkigondozói munkát.”

---

* Dr. Hermán M. János 1948. szept. 7-én született Kolozsváron, teológiai tanulmányait Kolozsváron, Nagyszebenben, Bukarestben, Amszterdamban, Leidenben és Budapesten folytatta, ahol 1992-ben teológiai doktorátust szerzett. Disszertációjának a témája: Johannes a Lasco élete és munkássága 1499–1560. Szakterülete a protestáns egyháztörténet, ezen belül pedig a moldvai reformáció, a lengyel–magyar és a holland–magyar kapcsolatok eredményeinek az értékelése. Újabban a huszadik század hitvallóinak a történetét és a magyar emigráció egyházi életét kutatja. Nyugdíjas lelkipásztorként Hollandiában él, elérhetősége: jhermanm@gmail.com

¹ A NYMRLSZ kolozsvári tanácskozása 1994 szeptemberében a Nyugat-európai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat történetéről. Jelen közlés az 1957-es megalakulás előtti időszakról, és a nyugat-európai menekült magyarok közötti missziói-egyházi munka kezdeti szervezéséről szóló vázlatos áttekintés. Harmadik fejezet, szerkesztett változat.

² A budapesti Zsinati Levéltár 1944/7876 számú iratcsomójában olvashatunk Nagy Sándor 1944 decemberében keltezett megbízásáról és egyéb adatokat a Nyugatra menekülő magyarok pásztorolására nézve. A konvent ezt a megbízást 1945-ben megújította, majd 1948 júniusában Révész Imre ezt táviratilag újra megerősítette. Lásd még <http://nyemrlsz.newlights.info/index.php/szolgalatunk/tortenelmi-hatter> (Megnyitva: 2019. december 19.)

Ugyanolyan, német–magyar, menlevélnek is használható megbízólevelet kapott Kiss Gyula református lelkész és feltehetőleg mások is.

A Nyugatra menekültek közötti lelki munka megszervezésével valószínűleg a legalkalmasabb személyt bízták meg. Közvetlen munkatársai közül elsőként említjük a hasonló utat megjáró, a Bukarestben is szolgáló Szigethy Béla nevét.³ A román uralom alatti kisebbségi létben mindkettőn bő tapasztalatokat szereztek a lehetetlen helyzeteknek látszó küzdelmek megvívásában. Munkaterületük és szervezési szolgálatuk megnevezését így pontosítjuk az akkori tényállás és hivatalos elnevezés szerint: Németországi Magyar Református Lelkigondozó Szolgálat.

Ismét a 3501/1948. számú levélből idézünk:

„A lelkigondozói munka 1945 tavaszától Németország és Ausztria angol–amerikai és francia megszállás alá jutott részeibe helyeződött át. Az első fél évben a konventi kiküldött vezetése alatt egyesültek nemcsak a református polgári lelkészek, hanem csatlakoztak a felbomló magyar katonai alakulatok protestáns tábori lelkészei, köztük az evangélikusok és az unitáriusok is, úgyhogy a lelkigondozói munka kezdettől fogva protestáns jelleget vett fel.”

A fegyverszünet után (1945 májusa) Nagy Sándor vezető lelkészi fennhatósága alatt külön szervezték meg az Ausztriai Lelkigondozói Szolgálatot. Erre Ausztria önállóságának visszaállítása miatt volt szükség. Az itteni szervezési munkát Nagy Ernő kezdte el, tőle vette át és fejezte be Harsányi András.⁴

A németországi és ausztriai lelkigondozó szolgálat munkája az első időkben a reformátusok mellett kiterjedt az evangélikusokra is. Az evangélikusok viszont 1950 előtt külön Egyed Aladár vezetésével Németországban külön szervezetet

---

³ A 81 éves Szigethy Béla Amerikában élt, és 1995 folyamán készült hazalátogatni. Dr. Juhász Tamás szíves szóbeli közlése 1994. május 20-án. Lásd még a svájci Welti asszony feljegyzéseit Szigethy Bélára nézve: „Szigethy Béla 1910. december 23-án született Székelyudvarhelyen, címe Str. Mihai Vit. 15, Odorheiu. Bázélbe érkezett 1934. okt. 21-én. Teológiai tanulmányai mellett egy évig konzervatóriumba is járt. Bukarestben 1933–34 folyamán Nagy Sándor mellett segédlelkész, főleg ifjúsági munkát végez. Tíz gyermekcsoportja van. Négyezer lejes havi fizetéséből 1500 lejt költ élelemre, lakásra 100 lejt, villamosra 600 lejt. [...] A nyári szemesztert Zürichben tölti, a „Missionsfest” alkalmára Geréb Pállal jött Bázélbe. Nagyon sovány. [...] 1936 júliusában megy haza. Kolozsváron szénior 1937 augusztusáig. Azután missziói utazótitkár. 1837. aug. 21-én eljegyzik a nagyenyedi Juhász Mártát.” Forrás: Hermán M. János: Sass Kálmánról és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolatáról. In: *Teológiai Fórum*. A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és a Calvin J. Teológiai Akadémia tudományos folyóirata. Komárom. VIII. évf. 2014/1, 65., 116. sz. lbj.

⁴ Dr. Harsányi András, a munka egészéről tömör összefoglalót írt: Dr. Harsányi András: Magyar református egyházi munka Európában In: *Bethlen Naptár* 1958, 101–106.

hoztak létre.⁵ Harsányi szerint ennek az volt az oka, hogy a Lutheránus Világszövetség különtámogatásban részesítette az evangélikus lelkipásztorokat, és a világszövetségtől a gyülekezetszervezéshez több támogatást kaptak, mint a reformátusok az Egyházak Világtanácsától. Ez a különállás viszont nem befolyásolta a reformátusok és evangélikusok közti jó kapcsolatot.

Anyagi támogatás tekintetében a református missziói szervezeteket az Egyházak Világtanácsa, az angliai Interchurch Aid, és a svájci HEKS (Hilfswerk der Evangelische Kirchen der Schweiz) tartotta fenn. A HEKS központja mellett ennek a St. Gallen-i osztálya tett igen sokat a magyar lelkigondozói munka kibontakozásáért. Varga Sándor nyugalmazott londoni lelkipásztor leveléből idézem: *1944-től éveken át a szolgálatban álló lelkészek kegydíja körülbelül 150 márka volt, és a költségeiket is abból kellett fizetniök. Egyesek annyit gyalogoltak, hogy leszádkadt a lábukról a cipő.*

A magyar lelkészek levelezéséből és a fennmaradt emlékiratokból döbbenetes képek tárulnak elénk a magyar menekültek sínylődéséről, a velük való bánásmódról, az évekig tartó kilátástalanságról. Nagy Sándor így válaszol egy amerikai magyar lelkész jóindulatú felajánlására 1949. október 20-án:

„A mi híveink itt, Németországban ötödik esztendeje olyanok, mint a kigyomlált és út szélére vetett gyom. [...] Dolgozni és keresni nem engedik híveinket, emberi ellátásban nem részesítik, hanem rongyosan és éhesen és betegen a bűn minden kísértésének kiszolgáltatók. A mi köztük való papi szolgálatunkat pedig döbbenetes fősvénységgel és felháborító nagyképűséggel bénítják. Nem Te írod le először a fent idézett mondatot, hanem két esztendeje minden kivándoroltatási akció szerény, alázatos és dolgos angyalokat keres itt [...]”⁶

Nyugaton a magyar menekültek száma 1944–45-ben mintegy másfél millió volt. Köztük az első időkben kb. 172 magyar református lelkipásztor szolgált. Többségük 1948-ig hazatért Magyarországra vagy Erdélybe, vagy óriási elszánt-sággal kivándorolt a tengerentúlra. Feltűnő, de egyben érthető is, hogy a lelkészek között sok volt a táborigazgató. Például Borbás Antal táborigazgató, később San Franciscó-i lelkipásztor vagy dr. Polonkay Tivadar volt erdélyi esperes, aki korábban táborigazgató lelkészként szolgált.

---

⁵ Gémes István szíves közlése, telefonbeszélgetésünk időpontja: 1994. május 23.

⁶ Dr. Szathmári Judit: *Ember az országút szélén. A Nyugatra menekült magyarság és a Nyugateurópai Protestáns Lelkigondozói Szolgálat 1945–1950.* Elhangzott 2012-ben a Doktorok Kollégiumának révkomáromi ülésén. Kézirat. Levélrészlet, 6–7.

Egyelőre nincs rálátásunk, hogy hányan és hogyan tértek vissza a magyar menekültek 1947 márciusában Magyarországra, és arra sem, hogy hány embert érintett a menekültek hazaszállítási leállításának leállítása. A transzportok szervezésével főleg Nagy Sándor foglalkozott.⁷

A Németországi és Ausztriai Magyar Református és Evangélikus Lelkigondozói Szolgálatok sorsában jelentős az 1948. július 15-én Landshutban tartott vezetőbizottsági ülés, amikor az új helyzetnek megfelelően megegyeztek a szervezet átszervezésében. Lemásolták az 1948/2059. levéltári számú jegyzőkönyvből a következő három évre meghatározónak tűnő tagozódásokat. Ezen az ülésen tanácsadóként az amerikai magyar reformátusok megbízottja, dr. Dienes Barna lelkész és egyetemi tanár is részt vett.⁸ Dienes Genfben az Egyetemes Egyháztanács Menekültügyi Bizottságának a keretében a Budapesti Egyetemes Konvent felhatalmazásával a magyar reformátusok lelkigondozási ügyeit intézte. A gyűlésen Nagy Sándor ismertette a változásokat, illetve azt az egyezményt, miszerint válasszák szét az evangélikus, a református és az unitárius missziót. A megegyezés a következőket tartalmazta:

1. A Németországi Magyar Evangélikus Missziói Gyülekezet vezető lelkésze Asbóth Gyula evangélikus alesperes. Az Evangélikus Segélybizottság, vezetője Egyed Aladár evangélikus főesperes. Ez a szervezet a munkáját nyolc lelkésszel és lelkigondozóval végzi.

2. Németországi és Ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat, vezetője Nagy Sándor református lelkész és Borbás Antal református főesperes. A Németországi Református Segélybizottság vezetője Csiha Kálmán lelkész. A szervezethez Németországban huszonnyolc lelkész és lelkigondozó tartozik.

3. Németországi Magyar Unitárius Misszió és ennek segélybizottsága. Vezetője Nagy Zoltán unitárius lelkész. Ő az egyedüli unitárius teológus a menekült lelkészek társaságában.⁹

---

⁷ Nagy Sándor: *A régati magyarság*. Sajtó alá rendezte Sz. Nagy Csaba. Demény Lajos utószavával. Kolozsvár–Sopron 2000, 14.

⁸ Dienes Barna (1895, Debrecen – 1950, Buenos Aires) az Egyházak Világtanácsának megbízottjaként sokat tett a menekült magyarságért, a dél-amerikai kivándorlás előkészítéséért, és éppen ilyen munka közben érte a halál 1950-ben Buenos Airesben. Lásd Szathmári Judit: *i. m.* 5.

⁹ Tudomásunk szerint a teológiában is otthonosan mozgó, az újszövetséget görög nyelven olvasó dr. Kozma Ferenc vezérkari százados, aki Liege-ben telepedett le, unitáriusként bibliórákat tartott, és összegyűjtötte a környék protestáns híveit. (Dobai Sándor belgiumi római katolikus főlelkész szóbeli közlése 1999 nyarán.)

Ez a három önálló egyházi szervezet konfesszionális munkájához való jogaik minden irányú fenntartása mellett, szerződés alapján egységre lépett. Az egymás híveinek kölcsönös lelkigondozásában megnyilvánuló együttműködésükra nézve kötelezettséget vállaltak. Részint az így megkötött szerződések felügyelete és foganatosítása végett, részint pedig a korábbi szoros szervezeti egységben végzett munka egy részének további együttes irányítására a három egyházi szervezet közös szövet is fenntartott, ez volt a Magyar Protestáns Iroda.

A Magyar Protestáns Irodát a három konfesszionális szervezet 3-3 küldöttje alkotta. Az iroda tevékenységét egy négytagú vezetőbizottság irányította, amelynek tagjai Nagy Sándor, Borbás Antal református, Asboth Gyula evangélikus, és Nagy Zoltán unitárius lelkészek voltak. Ezen intézmény munkakörébe tartozó ügyek közül említésére méltó a németországi egyetemes magyar iskolai és főiskolai diáksegélyezés, a magyar társadalmi és kulturális ügyeknek a különböző szervezetekben való közös protestáns képviselése. Tervbe vették egy közös felekezeti közti protestáns fegyelmi és közigazgatási bíróság létrehozását. Sajtóügyek terén pedig elhatározták, hogy Üzenet címmel lelkigondozói és igehirdetői folyóiratot alapítanak, illetve szorgalmazták a traktátusok és könyvek megjelentetését is. A Magyar Protestáns Iroda irányítása és felügyelete alá tartoznak az alábbi szervezetek: a Németországi Magyar Protestánsok Segélybizottsága és az Ausztriai Magyar Református és Evangélikus Lelkigondozói Szolgálat.

A Németországi Magyar Protestánsok Segélybizottsága a Hilfswerk der E. K. D.-ba betagolt 'Magyar Hilfskomitee'vel azonos. Funkcióját tekintve egy központi elosztó szerv, amely a Hilfswerktől, az ökumenikus segélyszervektől, és amerikai magyar egyházaktól érkező adományokat azok konfesszionális és területi rendeltetésének megfelelően osztotta el a három segélybizottság között a mindenkori lélekszám arányában. Ellenőrizte és irányította a kreatív munkát, rendezte és fenntartotta az átképző tanfolyamokat. Intézte az áttelepülési és kivándorlási, regisztrálási ügyeknek az ökumenikus szervek által rábízott feladatait. Ennek a bizottságnak az elnöke Nagy Sándor vezetőlelkész volt, ügyvezetője pedig dr. Szilágyi Olivér. Az Ausztriai Magyar Református és Evangélikus Lelkigondozói Szolgálat vezetője dr. Harsányi András református lelkész, székhelye Linz. Ebben a „régí formájú” közös szervezetben öt református és két evangélikus egység munkálkodik.

Magyar Református Központi Iroda

Vezetője Nagy Sándor vezetőlelkész volt. Az iroda magában foglalta és személyzetével végeztette a Magyar Protestáns Iroda és a németországi Magyar Protestánsok Segélybizottságának minden munkáját. Munkakörébe tartozott továbbá a németországi és ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálatnak a felügyelete. Feladata, hogy koordinálja az egyházi szervezetek az adminisztratív és irányító munkáját, a külföldi egyházi hatóságok, valamint a belföldi egyházi, polgári és katonai hatóságok előtti képviselést. Felvállalták a református könyv- és iratterjesztést, valamint a Harangszó¹⁰ című igehirdetői és gyülekezeti tájékoztató, havonta kétszer 4000 példányban megjelenő gyülekezeti lapnak a kiadását. Szigethy Béla vezetése alatt álló szerkesztői és kiadói hivatal szintén ez a központi iroda tartja fenn.

A Németországi és Ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálatoknak mint református egyházi szervezetnek az igehirdetői és pasztorációs munkáját a Németországi Magyar Református Lelkészek és Lelkigondozók Egyesülete végezte, amelynek elnöke Borbás Antal református főesperes volt. A református egyházi munka egészének legfőbb irányítását és felügyeletét az Elnökség gyakorolja, amelynek tagjai: Nagy Sándor vezetőlelkész, Borbás Antal táborigazgató főesperes a vezetőlelkész helyettese és Koszorús Ferenc főgondnok, aki korábban Horthy Miklós kormányzó pártján álló, vezérkari ezredes volt.

A vezetőbizottság Nagy Sándor lelkész és a lelkigondozói értekezlet határozatával egyetértve a javaslatot teljes egészében elfogadta és határozattá emelte.

Az 1948. július 15-i gyűlés 27. jkv.-i pontjában a fenti határozat elfogadása után az elnök megállapította, hogy az a vezetőbizottság (vb.), amely több mint két éven keresztül a németországi és ausztriai protestáns lelkigondozói munkát vezette, befejezi működését, és magát feloszlatja, mert a 26. számú határozat szerint mindazokban az ügyekben, az illetékesség és jogosultság, amelyekben eddig intézkedett, azokat részben a felekezeti bizottság, részben a konfesszionális alapon szervezett református, evangélikus és unitárius egyházak vezetőszerkezeti hatáskörébe utalták: a vezetőbizottság a konfesszionális szervek és a felekezeti bizottság magalakítása következtében magát automatikusan megszüntnek nyilvánítja ki.

A július 15-én kelt, 1948/28-as jkv. szám alatt Nagy Sándor, aki a vezetőbizottságnak két éven keresztül volt az elnöke, meleg szavakkal köszönte meg a tagok áldozatos és odaadó munkáját, amellyel a lelkigondozók két éven keresztül

---

¹⁰ A Harangszó 1946-ban indult, 1951-ben egyesült a Jöjjetek című egyházi újsággal.

minden nehézség és támadás közepette a hívek és egyházi főhatóságok legnagyobb meglegedésére dolgoztak. További, a hitélet támogatására irányuló munkájukra Isten áldását kérte. Javasolta, hogy működésének és fennállásának emlékére a szolgálat készíttessen a tagok részére egy-egy emléklapot.

Ennek a nevezetes gyűlésnek a jegyzőkönyvét Asbóth Gyula vezette, Nagy Sándor volt a gyűlés elnöke, a jegyzőkönyvet pedig Kur Géza és dr. Polonkay Tivadar hitelesítette.

Mivel a jegyzőkönyv egyházbizalmi elemzése nagyobb terjedelmet igényelne, ezért ettől eltekintünk. Az viszont mindenesetre kiviláglik, hogy a missziói és diakóniai szolgálaton túlmenően gondoskodni kellett a magyar menekültek egyházközösségeinek megszervezéséről.

Az Országos Református Missziói Munkaközösség megbízásából kiadott, *Az Ige Egyházának szolgálata a világban* című füzet¹¹ szerzője Kádár Imre, akinek a szándékában nyilvánvaló a diverzió a Nyugaton élőkre és az arrafelé menekülőkre nézve. Ennél meghökkentőbb, hogy a háború után Karl Barth, aki nem tapasztalta meg az orosz felszabadítás velejáróit, eleinte még komolyan hihette azt, hogy az orosz szuronyok az evangéliumot viszik Nyugat felé.¹²

---

¹¹ Az Ige Egyházának szolgálata a világban című füzetet 1949 novemberében jelentették meg, Pákozdy László, Farkas József és Kádár Imre írták. Utóbbi ezt írja a 28. oldalon: „A háborús propaganda fenyegetéseivel szemben külön feladat jut azoknak az egyházi munkásoknak, akik szolgálatuknál fogva nyugati testvéregyházakkal kapcsolatban állnak. Nyugaton még ma is elhiszik azokat a rémhíreket, amelyeket sajnos mi is elhittünk a múltban: elhiszik, hogy a Szovjetunióban és a népi demokráciában tüzzel-vassal üldözik az evangéliumi hitet. Mi tartozunk bátran bizonyosságot tenni a mi tapasztalatainkról: sok tekintetben éppen az ellenkezője történt, mint amit a szovjet győzelem esetére jósolgattak; sok helyütt szovjet csapatok sietteték és segítettek templomaink és iskoláink megnyitását annyira, hogy még az ostromló csapatok között is háborítatlan jártak-keltek palástot öltött papjaink. Tartozunk megvallani, hogy egyházunknak a népi demokráciában megvan a szabadsága minden valóban evangéliumi szolgálatának elvégzésére. Külföldi hittestvéreinket figyelmeztetni kell arra, hogy az egyház menthetetlenül ítélet alá kerül, ha fajok, népek, osztályok és egyének elnyomását és kizsákmányolását tétlenül nézi, s kérnünk kell őket, hogy inkább próbáljanak tanulni a mi esetünkből, semmint megismételjék a mi bűneinket. Nekünk viszont nagyon kell ügyelnünk arra, hogyha Istennek rajtunk keresztül a nyugati keresztyénység számára van mondanivalója, az ne rekedjen meg a mi habozó, tétova, önigazolva védekező magatartásunkon. [...] végül nyomatékosan kérjük szolgatársainkat, hogy igehirdetésükben kerüljenek mindent, ami kétértelműségnek, vagy rejtett célozgatásnak látszhatik, legyen beszédük igen-igen és nem-nem. Ügyeljenek arra is, hogy magánbeszélgetéseik legyenek becsületes összhangban azzal, amit ex cathedra hirdetnek. Ne feledjék el, hogy magatartásuk az egyház egészére visszahat, hogy egy mindenkiért és mindenki egyéért felel.”

¹² Lásd „Confessio”, 1992/3, 121. és Ravasz László: *Emlékezéseim*. Budapest, Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 302.

A háborús borzalmakat túlélő magyarok és lelkészeik mire is várhattak volna 1948 nyarán, amikor június 16-án a magyar országgyűlés államosította az iskolákat, és 1948 áprilisától kezdve beindították a gépezetet a Ravasz László lemondatásáért. A külföldre menekült magyarok fejében ekkor megfordult a Ravasz László Nyugatra való meghívásának gondolata.¹³

Egyéb jelek is fenyegetően hatottak. A volt náci Németországban hozzávetőlegesen 25 személyt ítéltek halálra, míg Magyarországon 625 háborús bűnöst végeztek ki hivatalosan. Méltányos politikai rendezésre sem mutatkozott kilátás, és 1950-re kialakult az addig Nyugatra menekülteknek a világba való szétszórása, amit hivatalosan „elosztásnak” neveztek.¹⁴ Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a vasfüggöny mögötti hazai református egyház a missziói törvényben lefektetett kötelezettségét többé nem képes vállalni és teljesíteni. Az akkori hangulatot mi sem érzékelteti jobban, mint a Landshutban 1949 júliusában a kivándorlók részére szerkesztett füzet,¹⁵ amelyet a Németországi és Ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat adott ki:

---

¹³ Szathmári Judit: *i. m.* 5–6.: „Érdekes momentum, néhány levélből kiviláglik az a terv, hogy egyesek szerették volna rávenni Ravasz László püspököt 1948 nyári svájci útja alkalmával, maradjon odakint, hogy „a magyar szellemnek végre legyen a szabad külföldön egy kritika és fenntartás nélkül elfogadott hangja.” (Izsák-Gyarmathy László levele, Bregenz, 1948. jún. 8.) A Lelkigondozói Szolgálat távol tartotta magát minden politikai megnyilvánulástól, a menekültek közötti többféle irányzat ténykedését nem engedték be az egyházba. A Ravasszal kapcsolatos tervre jegyezte meg Harsányi László ausztriai vezető lelkész, hogy a református egyház kettészakadásához vezethetne, Bereczky és Ravasz követőkre. (Harsányi András 1948. máj. 30.) Ravasz László éppen Soós Gézánnal keresztül üzent, hogy „csináljuk tovább a munkát, reá azonban lehetőleg ne hivatkozzunk. Muraközy is üzent közvetve, hasonló értelemben, többjük üdvözlését és helyeslését tolmácsolva. Megnyugvás ez számunkra.” (Koppány János levele Schwarzach, 1948. okt. 8.)”

¹⁴ A nyugatról és a keleti táborokból való hazatérés irodalmi emlékeit sorolja fel Szathmári Judit az idézett írásában. Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. 2. javított és bővített kiadás Budapest 2000. Szabó Andor: *Feltámadásaim. Egy református lelkész élettörténete*. Református Missziói Központ Kiadó 2007. Kálmánchey Antal: *Hazától hazáig. Memoár a XX. századból*. Budapest 2000. Wass Albert: *Ember az országút szélén*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2000.

¹⁵ Nem tehetem, hogy ne említsem meg e füzet (*Adatok a szórványmissziói munka kézikönyvéhez*) további tartalomjegyzékét: *Üzenet – vers*, írta Ács Ernő. – *Gyapodjatok odakint*. Bibliai elmélkedés – írta Szigethy Béla. – *Dsida Jenő: Psalmus Hungaricus*. – *Magyarok idegen földön* – írta Nagy Sándor.

Az említett füzet fejezetei: 1. A magyar szétszóródás történelmi áttekintése. 2. A szórvány-magyarok sorsa. 3. A megtartásokra irányuló kísérletek és küzdelmek. 4. A „régie – és az új magyarok”. 5. Az elidegenedés okai. 6. Az elidegenedés lényege, minősítése és a megmaradás lehetősége. 7. Az elidegenedés folyamata. 8. A hűség megmaradás szabályai (tíz, máig érvényes pontban). Ezt követi Ady Endrétől a *Bujdosó kuruc rigmusa*; Szigethy Bélától egy fohász: *Menekült*

„Ezzel a könyvvel és utána következő testvéreivel szeretnénk odasimulni a szétszóródott magyarok hithűségben való megtartásának és majdan hazavezetésének Világszolgálatához. Ezért szeretnénk új kutakat ásni népünk lelkébe, és új fényre hozni fel belőle Isten velünk való céljait, hogy ennek megértéséhez képest kialakulhasson a szórványmagarság megtartásának és fejlesztésének a tudománya.”

A himnuszt követően az első írás Wass Albert *Búcsú tőled* című verse:

„Ez az én utolsó kézszorításom, Testvér, mielőtt elindulna Veled a hajó, és elnyelne egy ismeretlen élet ezernyi gondjának iszapja. A búcsú kézszorítása ez. Mégy, mert menned kell. Mert úz a szél, úz a szél mindannyiunkat. Mert magyarok vagyunk és emberek, és valahol élni kell nekünk is. És bár tele van a világ pompázó jelszavakkal, tanácskozó termek asztalai mellett ünnepélyes beszédek tartanak az emberi jogokról: nekünk nincsenek emberi jogaink, csupán emberi keserűségünk, amelynek súlyát átvinni a boldogabb partokra nem lenne elég a világ nagyhatalmainak valamennyi hajója és repülőgépe.”

Szólnunk kell e helyen a magyar református ellenállás és az egyházas gondolkodás egyik prominens személyiségéről, Soós Gézáról, akinek különleges helye van az akkori idők nagy és erős lelkű szereplői között. Az Olaszországba áttelepült, a magyar katonai kiugrást előkészítő Soós Géza 1945. május 13-tól egy mozihelyiségben minden vasárnap istentiszteletet tartott Rómában, ahol egy 23 lélekből álló gyülekezetet alapított. Akkor ott egyetlen református lelkész sem volt, írja döbbenetesen Soós Géza,¹⁶ akinek ekkor már úrvacsorát is kellett osztani. Még bibliakört is alakított Rómában. 1946 őszén iratkozott be a genfi teológiára, és 36 éves korában, 1948. október végén letette a véglegesítő vizsgát. Ezt követően Genfben 1950. július 8-án lelkésszé szentelték, ezután Németországba utazott, és az amerikai zónában a menekült protestánsok lelkipásztora lett.¹⁷ A magyarokon kívül ő gondozta a cseh, ukrán, lengyel és lett protestánsokat is.

Felesége közli, hogy Soós Géza 1949. augusztus 16–28. között presbiteri konferenciákat szervezett Prienben. Fennmaradt egy fénykép, amelyen nagyjából

---

magyar imája; Wass Alberttől: *A bujdosó magyar imája*; Padányi Gulyás Jenőtől: *Egy világ*; Wass Alberttől: *Dalol a honvágy* (vers); *A nemzeti élet törvénye – Jeremiás 18,7–11 alapján bibliamagyarázat*, írta Nagy Sándor; aztán a 79. zsoltár következik Szenczi Molnár Albert szerint; végül Vörösmarty Mihálytól a *Szózat*.

¹⁶ Soós Gézáné Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soós Gézára*. Budapest 1989, 351–353.

¹⁷ Uo. 47–55.

40 személy látható, a következő felirattal: *Prien, Németország, 1949. Magyar Protestáns lelkészi és lelkigondozói értekezlet.*¹⁸ Soós Géza 1949 augusztusában húsz aláírással ellátott díszes okmányszerű lapot vehetett át, amelynek a felirata: *Te azért a munkának terhét hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze.*” (2 Tim 2,3)

Iratmisszió

Iratmisszió ügyében többször is hallottuk Szigethy Béla nevét, akit 1948 nyarán bíztak meg a sajtóügyekkel. 1949-ben kivándorolt Észak-Amerikába, de előtte mind az Üzenet, mind a Harangszó kiadásában komoly munkát végzett. 1950-ben Magyar Evangéliumi Világszolgálat címen havilapot adott ki több mint öt éven át havonta négy, olykor négy és fél ezer példányban.¹⁹ A Magyar Evangéliumi Világszolgálat immáron Amerikából közvetíti, illetve Münchenben adhatja ki a közismert, az úgynevezett Sipos Géza-féle, pontosabban, az általa összeállított *Biblia-Melléklet* című, máig is hasznos lelkészi-presbiteri kézikönyvet, amelyet ágendáskönyvként is használhattak.

Kezünkbe került a Székely János által Kolozsváron 1940-ben kiadott, *A Keresztyén Egyház története* című valláskönyv, amely szintén hasonmás kiadásban látott napvilágot Münchenben 1951-ben. Szigethy Béla bizonyára még más alapvető, gyakorlati műveket is megjelentetett gyülekezeti használatra, presbiterek, kisebb csoportok és családok építésére. Közös kereséssel talán találunk még példányokat ezekből a művekből.

Példaként azt is megemlíthetjük, hogy mekkora volt a könyvhiány. Cs. Szabó László 1950-ben az emigrációban egy magyar versgyűjteményt akart kiadni az utolsó száz év magyar költészetéből. Két és fél évig dolgozott rajta, amíg 1953-ban Londonban kiadhatta a nagyszerű kötetet. Ahhoz, hogy válogatását elvégezhesse, óriási erőfeszítéssel öt világrészből kellett kölcsönöznie a könyveket. Ez is bizonyítja, hogy mekkora hiányokkal küszködött a bujdosók nemzedéke a háború után.

Énekeskönyv-gyűjteményünk ebből a korból való két dokumentumértékű példánya a Vajta Vilmos által 1946-ban Lundban kiadott 23 ének, amely a *Keresztyén hitélet* című könyvecske függelékében jelent meg. A magyar nyelvű áhíta-

---

¹⁸ Uo. 365.

¹⁹ Az *Evangéliumi Világszolgálat* már a fejlécen közli, hogy írott istentiszteletekkel szolgálja a híveket. Többnyire Ravasz László prédikációit közlik, valamint imádságokat és énekeket. Belgiumi régi református egyháztagok ereiként őriztek egy-egy példányt ebből a missziós újságból.

tos irodalom teljes hiányában írta ezt a művet az 1945-ben Svédországba érkezett sok száz magyar menekült számára. Valójában magyarázatos kátéről van szó. Az előszó szerint korábban egy imádságos füzetet, majd imádságokat és bibliai szemelvényeket tartalmazó füzetet is sokszorosított. Vajta Vilmos a *Keresztvény hitélet* című munkáját azzal a céllal állította össze, hogy az segédeszköz lehessen a magyarországi szórványokban az evangélikus konfirmációi oktatásban.

Landshutban, de Svédországban is fogékonyak voltak a menekültek lelkigondozásához szükséges alapvető kiadványok megjelentetésében, és már 1946-ban Magyar Református és Evangélikus Énekeskönyvet adtak ki. Utóbbinak szintén Landshutban jelent meg a harmadik kiadása. Kilencvennyolc éneket választottak ki.

„A menekült és kényszerűen kitelepített sorsban élő híveink sok száz gyülekezetéből egyértelműen hangzó kérésnek és egyik legnagyobb lelki szükségünknek kívánunk eleget tenni – olvassuk az előszóban –, mikor a magyar református és evangélikus énekeskönyvet protestáns hittestvéreinknek kiadjuk.”

A Nyugatra került gyermekek és ifjak tanítására gondolva 1948 karácsonyán a már említett bajorországi Landshutban újra kiadták a Takáts Károly által írt *Valláskönyvet*, amelyet az elemi és alsó középiskolák református tanulói számára adott ki annak idején a budapesti konvent 1930-ban.

A valláskönyvhöz egy kiegészítő írást is csatoltak. Ez az úgynevezett „függelek”, amelyet a 18 évvel későbbi kiadáshoz írtak, a gyors helyzetfelismerést bizonyítja:

„1938-tól kezdve a Felvidék, Délvidék és Erdély reformátusainak nagy része egyesülhetett újból a magyarországi református egyházzal. 1945-ben megint szétszakadtak a református egyházak. Így olyan területek nagy magyar tömegei is kénytelenek magukra maradvá megharcolni a hit nemes harcát, mint Erdély, melynek református fejedelmei a vallásszabadság világhírű hősei és más nemzetek számára is kiküzdői voltak. Újabban az erdélyi református egyház összes iskoláit – a magyarországi egyháznak a budapesti, debreceni, sárospataki és pápai, hat fiú- és leánygimnáziumán kívül – államosították. Egyházunk azonban hangsúlyozta teljes iskolafenntartói jogát, és csak a helyzet kényszerének engedve adta át iskoláit, tudva azt, hogy „a felséges Isten uralkodik az emberek birodalmán, és annak adja azt, akinek akarja”. (Dániel 4,22) Most otthoni egyházaink Isten parancsának a belső, lelki megújulás és megerősödés nagy feladatát látják a maguk számára, mely kellő időben megtermi a külső gyümölcsöket. A szétszórt magyar reformátusok gondját az Egyetemes Egyháztanács vette fel. Ennek keretében tartozik a 40 millió lelket számláló Presbiteriánus Világszövetség. Mindkettőnek tagja a magyar református egyház. Ma már a világ sok részén

élnék magyar reformátusok. Mindenütt az a feladatuk, hogy megőrizték atyáik hitét és nyelvét, mert csak akkor lehetnek hű követői Istenünknek és Krisztusunknak, ha a kevesen hívek tudnak lenni. Az egyházához és nemzetéhez hűtlen emberrel egyik egyház és nemzet sem nyer értéket. De aki hű marad, az a világon mindenütt Isten dicsőségét szolgálja. Egyedül Istené a dicsőség!”

Nemcsak ez a Takács Károly valláskönyvéhez csatolt „függelék”, hanem Nagy Sándor 1948. december 3-án történt kiértékelése is érzékelteti azt, hogy immáron mély politikai szakadék keletkezett, és hosszú távon kell gondolkodni a Nyugatra került magyar protestánsok lelkigondozását illetően. A 1948/3501-es számú jelentéséből idézünk:

„Az 1948-ik év nyaráig a magyar protestáns hívek száma Németország és Ausztria egész területén teljes szétszórtságban mintegy 18 ezerre, a lelkészek és lelkigondozók száma pedig 50-re apadt le. Ez a szám nagyjából változatlan maradt, minthogy a hazaszállítások egy év óta szünetelnek, a híveknek pedig a nagyvilágban való szétporladása és a hazulról folyó újabb kimenekülők nagyjából egyensúlyt tartottak fenn. Az 1948. év szeptember hava óta – bár inkább csak formailag – jelentős változások történtek szolgálatunkban, amelyek nagyjában két mozzanatban állottak: a lutheránusok kezdeményezése folytán konfesszionálisan elkülönülve, önálló egyházi szervekbe rendeződött mind a református, mind a lutheránus és unitárius egyházi munka [...] Ezzel az átalakulással egyidejűleg történt, hogy a gyakorlati elszakadást nyomon követte az otthoni egyházaktól való formai elszakadás is, amennyiben a református ágazat felett az Ökumenikus Egyháztanács, a lutheránus felett pedig a Lutheránus Világszövetség vette át a felügyeletet.”

(Megjegyezzük, hogy a Református Egyházak Világszövetsége többek között azért nem vállalta a patronálást, mert nem volt segély- és menekültügyi osztálya.)

Lelkészek és munkatársaik névsora 1950 fordulóján

Németország

Találtunk egy lelkészi névsort is a „maradékról”, 1950-ben a januári és márciusi beosztások szerint a következők szolgáltak Németországban és Ausztriában.

Bajorországban: Asboth Gyula evangélikus lelkész, tábori esperes, Kállay Kálmán evangélikus lelkész, Kur Géza református lelkész, Nagy Balázs Dezső református lelkész-vallástanár, Nagy Sándor református vezető lelkész, Nagy

Zoltán unitárius tábori főlelkész, dr. Polonkay Tivadar református lelkész. Szikszai István református lelkész.

Bajorországi lelkigondozók: Bernhardt Béla evangélikus igehirdető-diakónus, S. Kovács László református lelkigondozó, diakónus; Kováts Margit református kántortanító-lelkigondozó, Szentmiklóssy Zoltán református kántortanító-lelkigondozó, Zayzon Sándor református lelkigondozó, diakónus, tanügyi főtanácsos, Ecsedy Irén kántortanító.

Württemberg, Baden, Hessen: Kóts Lajos evangélikus lelkész, Szekeres László református lelkész, Nánássy János református teológus, lelkigondozó.

Francia zóna: Borbás Antal tábori főesperes, dr. Kun Adalbert református lelkész, Tókos Károly református lelkész, Tőrös Sándor református lelkész. Lelkigondozó, Adorján Ferenc lelkigondozó, tanító.

Angol zóna: Kardos Lajos református lelkész, Lócsei László evangélikus lelkész, dr. Tunyogi Csapó András református lelkész.

Berlin: Balázs József református lelkész.

Diakónusok 1950 januárjában: Ács Ernő, dr. Bakó Elemér, Borbás Árpád, Nagy Balázs Dezsőné, Pantó Béla, Sallay József, Soós József, Szabó Zoltán, dr. Szász Béla, Uray Gyula, gróf Wass Albert,²⁰ Zayzon Sándor, Zoltai János és Zoltán János.

Ausztria

1950 januárjában Ausztriában a következő lelkészek szolgáltak: dr. Harsányi András és dr. Janka Géza református lelkész, Nagy Ernő református, Nagy József evangélikus, Kibédy Péterffy Kálmán református lelkész, Varga László evangélikus lelkész. Ausztriával kapcsolatban feltétlenül meg kell említenünk, hogy 1948-ban Harsányi András és Koppándy János Jöjjetek címen havonként megjelenő lapot adott ki.²¹

Sajnos nem tudjuk napra pontosan rögzíteni a Németországi Református Lelkigondozói és az Ausztriai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálatok

---

²⁰ Wass Albert 1951-ben vándorolt ki Amerikába. Szabó T. Ádám interjú készített Wass Albert nevével, és közölte a Károlyi Gáspár Egyetem egyik budapesti kiadványában. Szabó T. Ádám: *Beszélgetés Czegei és Szentgyevidi Wass Albertné, szül. Siemers Éva grófnéval (1914–1991) otthonában, Hamburg városában*. In: *Studia nova Új tanulmányok*, I/1. (1994), 199–215.

²¹ Az ausztriai Jöjjetek–Harangszó megszűnte után Jöjjetek címmel 1957-ben indult Hollandiában egy református újság. Négy évfolyama jelent meg emlékezetünk szerint. Igen-igen jó újság volt. A nyomdában előállított lapot ifj. Kibédi Varga Sándor, Tóth Miklós, Tüski István Lajos és Végh József szerkesztette annak megszűntéig.

gyakorlati – megszűnését.²² Vagy 1951 júniusára tesszük ezt az időpontot vagy 1952 májusára, amikor Nagy Sándor²³ Amerikába ment. Szépfalusi István *Lásásatok, halljátok egymást* című egyedülálló műve nem öleli fel az általunk tárgyalt korszakot, de feltárta az Ausztriában 1945 után letelepedett magyarok és Ausztriából repatriált vagy továbbmenő magyarok számát. 1949-ben például a menekült magyarok közül 5000 lélek még osztrák táborban élt.²⁴ Soós Géza feleségének a visszaemlékezése szerint Németországban 1947 után körülbelül 40 000 magyar menekült volt, egyharmaduk protestáns volt.

A kezünkbe került SZEMRE tudósítás (Szétszórtságban Élő Magyar Reformátusok Egyháza) utolsó genfi gyűlésén, 1957 júliusában a jelenlévők a beszámolóik során azt is jelentették, hogy megszűnt az ausztriai szolgálat. Az Ausztriai Református Lelkigondozói Szolgálatnak a küldetését 1957. február 12-én az Egyházak Világtanácsa, valamint az osztrák és svájci egyházi hatóságok

---

²² A Németországi Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat 1951 körüli megszűntének nagy kontinuitásának a történetét illetően nem állott módunkban a levéltári anyag tanulmányozása.

²³ Nagy Sándor fia, Szárazajtai Nagy Csaba írt rövid életrajzi összefoglalót az édesapjáról és a családjukról. (In: Nagy Sándor: *i. m.* 7–16.) Nagy Sándor életrajzi adatai közül kiemeljük, hogy szülőhelye az Ugocsa vármegyei Nagyszöllős, ahol 1896. március 3-án született. 1914-ben a Szatmárnémeti Református Főgimnáziumban érettségizett, és a Budapesti József Nádor Műszaki Egyetem hallgatója lesz egy tanév erejéig. Katonai szolgálatának az ideje: 1915. július 15. – 1918. december 19. Az önkéntes kadét a fronton megsebesül, hadirokkantnak nyilvánítták, ezüst vitézségi érmmel tüntetik ki. Kolozsváron iratkozik be a Teológiai Fakultásra 1919. február 1-jén, és 1921. december 19-én a második lelkészképzés vizsgán is jó eredményt ér el. Ezután püspöki titkár lesz 1922 nyaráig. Bukarestben szolgál először 1922. szeptember november között. 1923–1925 között a kalotaszegi Türe lelkésze, itt házasodik meg, felesége Kányádi Aranka. 1925-ben Bukarestben lesz vezetőlelkész, onnan menekülnek 1941 februárjában Budapestre. Attól kezdve a Református Egyetemes Konvent kebelében teljesít titkári szolgálatot. Szervező és szórvány szakértő lelkészként küldi ki a konvent 1944 decemberében Ausztriába és Németországba. 1947 januárjába hivatalosan hazahívták, de ő, nagyon helyes látással válaszolja meg a kint maradás indokait: „Ha tehát nem mennék haza, hanem továbbmennék a szabadságos nagyvilágba, méltóztassék azt megérteni. Megpróbálom majd tovább folytatni, amire úgy látszik, rendeltettem: szétszóródott magyar véreim szolgálatát, amint lehet. Ez esetben tisztelettel kérem, méltóztassék – ha lehetséges – nyugdíjazni, nyugdíjamat a feleségemnek kiadni. Maradok tisztelettel hívük és beosztottjuk, valamint népem szolgálója.” 1952 májusában Amerikába vándorolt, ahol az *Evangéliumi Világszolgálat* című missziós lap egyik írója és terjesztője. (Ennek a lapnak a példányait Czinke Zsolt doktorjelölt, Bátorkeszi lelkipásztora gyűjtötte össze.) Nagy Sándor elhunytának dátuma: 1954. július 1. Nagy Sándor fényképe a Kolozsvári Teológiai Fakultáson őrzött tablón látható.

²⁴ Szépfalusi István: *Lásásatok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában*. Magvető Kiadó, Budapest 1992, 56–63.

Nagy Sándor (1896–1954)

Albert menekülése után református diakónus 1951-ben vándorolt tovább Amerikába. A bujdosók életérzéséről tanúskodó költemény címe: *Hontalanság hitvallása*

véglegesen megszűntnek tekintették, de már korábban, 1956 novemberében megvonták bizalmukat az akkor ott dolgozó magyar lelképászoroktól. A lelkészek ezt sérelmesnek találták. Joggal! Ez a semmilyen szempontból sem korrekt eljárás mégérne egy szembesítő tanulmányt. Politikai meghunyászkodásról és diplomáciai helyezkedésről van szó, amihez ráadásul olyan magyarázkodás fűződik, hogy az említett nyugati egyházszervezetek hivatalos kapcsolataik kialakításának az volt az előfeltétele, hogy elhatárolódjanak a magyar emigrációtól.

Ezt a fejezetet egy menekült versével zárjuk, amelynek keltezési helye és ideje Bajorerdő, 1947. A világi papság elvét kidolgozó, és annak a szellemében szolgáló szentegyházi és czegei gróf Wass

Hontalan vagyok,
mert vallom, hogy a gondolat szabad,
mert hazám ott van a Kárpátok alatt
és népem a magyar.

Hontalan vagyok,
Mert hirdetem, hogy testvér minden ember,
A hogy egymásra kell, leljen végre egyszer
Mindenki, aki jót akar.

Hontalan vagyok
mert hiszek jóban, igazban, szépben.

Minden vallásban és minden népben
És Istenben, kié a diadal.

Hontalan vagyok
De vallom rendületlenül, hogy Ő az út az élet
És maradok ez úton, míg csak élek
Töretlen hittel ember és magyar.